

Petrus als nar

Schatten

Je staat er steeds weer versteld van welke schatten er in de theologie van Luther liggen opgeslagen. Dat kan ook niet anders, want hij was een echte "Schrifttheoloog": voortdurend ging hij te rade bij Gods Woord, hij ademde erin, hij sliep ermee en stond ermee op. Daarom heeft hij tal van thema's weten op te diepen waarin het geheim, het hart van het evangelie oplicht. Om enkele ervan te noemen: de rechtvaardiging van de goddeloze, wet en evangelie, theologie van het kruis, de sola's enz.

In dit artikel staan we stil bij het thema "tegelijk rechtvaardige en zondaar", in het latijn "simul iustus et peccator". In de theologie spreken we kortweg over het *simul*, het "tegelijk". We zullen ontdekken hoe ook in dit *simul* de heerlijke stralen van Gods Woord als in een brandpunt samengetrokken worden.

Uitdagend

Een uitdagende stelling is het: een christen is tegelijk zondaar en rechtvaardige. Uitdagend voor de rooms-katholieke theologie, toen en nu. Uitdagend voor veel evangelisch gefinte opvattingen vandaag de dag. Uitdagend voor de vrome, godsdienstige mens die zich in ons schuil houdt.

Want logisch gezien klopt het niet: *tegelijk* zondaar én rechtvaardige. Je bent óf het een óf het ander; dat vermoedt zelfs een buitenkerkelijke. Of je bent het in een bepaalde mengvorm: negentig procent zondaar en tien procent rechtvaardige. Of heel wat gunstiger: negentig procent rechtvaardige en tien procent zondaar. Wellicht dat menigeen al tevreden is met een verhouding van half om half.

Maar nee, voor Luther is het: honderd procent zondaar en op hetzelfde moment honderd procent rechtvaardige. Nogmaals: logisch gezien is dit zeer aanvechtbaar, alsook vanuit moreel oogpunt. Maar voor Luther telt niet wat logisch klopt; nee, *theologisch* moet het kloppen. Daarom stelt hij: tegelijk zondaar en rechtvaardige.

Realist

Hoe komt Luther bij zijn stelling? Omdat hij een grote realist is. Hij ziet om zich heen en bij zichzelf hoe diep het boze, dé boze zich in ons genesteld heeft. De mens wil namelijk niet dat God Góð is. Dat is zijn oerzonde.

Die zit er bij hem helemaal in en komt er ook telkens helemaal uit. Luther neemt dat uiterst scherp waar. Vooral omdat hij weet van de *gerechtigde* zondaar, aan wie God zijn gerechtigheid schenkt en toerekent. Slechts zo komen wij recht tegenover God te staan.

Toch blijft de zonde in ons wroeten en woelen. Zeker, wij zullen God zó vrezen en liefhebben dat wij in alles op Hem gericht zijn en vreugde, lust en liefde hebben om naar zijn wil in alle goede werken te leven.

Inhoud

Meditatie 177

Ds. H.J. Lam, Ridderkerk

Wat is een volkskerk? (II) 179

Dr. H. Klink, Hoornaar

Hoe de kijk op Kohlbrugge's prediking veranderde (II) 182

Drs. M. den Admirant, 's-Gravenhage

Rutte II 184

J.A. van Bergeijk, Wijk en Aalburg

Een woord van Blaise Pascal (1623 – 1662)

Wanneer iemand trouw, eerlijk, nederig en dankbaar is, heeft deze waarschijnlijk een rijk leven.

Maar dat doen wij in dit ondermaanse altijd én als zondaar én als rechtvaardige, op een en hetzelfde moment, tegelijk.

Haarscherp laat Luther zien waar dat op vast zit: op het feit dat wij almaar onze blik van Christus afwenden en voortdurend aan het narekenen zijn wat wij toch nog zelf kunnen realiseren of voor onszelf reserveren. En dat zit 'm weer vast op het feit wij nog zo vaak in de waan verkeren *vrij* te zijn, *vrij* om te kiezen, *vrij* om een eigen programma af te werken, *vrij* om iets wel of niet willen.

Terwijl onze wil in alle opzichten – Luther heeft dat in zijn verweerschrift tegen Erasmus er als het ware bij de christenheid ingehamerd – een geknechte, een gebonden wil is. Niettemin probeert de wil zich aan zijn boeien te ontworstelen, daartoe aangevuurd door de begeerte die op de bodem van een mensenhart onophoudelijk ligt te smeulen.

Remedie

Hiertegen bestaat slechts één remedie: het *geloof*, dat weet dat God wonderbaar is in zijn heiligen (aldus het slot van Psalm 68 in de Vulgaat, door Luther meer dan eens aangehaald). Voor *Hem* zijn we tegelijk rechtvaardig en onrechtvaardig. Heiligen – Luther mag het graag met een woordspeling zeggen – zijn *inwendig*, in eigen ogen, altijd zondaren; daarom worden zij *uitwendig* altijd gerechtvaardigd. *Uitwendig*, dat wil zeggen: in het oordeel van God, Die hen terwille van hun belijdenis van de zonde als rechtvaardig aanziet. “Wonderbaar en wonderlijk zoet is dus Gods barmhartigheid, Die ons tegelijk voor zondaren en niet-zondaren aanziet. Tegelijk blijft de zonde én blijft ze niet.”

Luther gebruikt het voorbeeld van een patiënt die van zijn dokter te horen heeft gekregen weer beter te zullen worden. De patiënt gelooft dat en houdt zich

daarom aan de voorschriften van zijn arts. Is die zieke nu gezond? vraagt Luther. Hij is tegelijk gezond en ziek. Ziek in werkelijkheid, gezond krachtens de belofte van de medicus, die de zieke als het ware al gezond voor zich ziet. En deze vertrouwt zijn dokter op diens woord.

De reformator verwijt het de theologen van zijn dagen dat ze niet indringend genoeg over zonde en genade spreken. Een klacht die we ook met het oog op onze tijd en onze prediking kunnen uiten. Luther zelf ging er met klem over spreken, toen hem het licht opging over de belofte van het evangelie. Krachtens die belofte is er sprake van een wonderlijk “tegelijk”. En dat tegelijk, dat *simul* wordt zolang wij leven niet opgeheven. We zijn in hoop behouden, in een hoop die we niet zien, maar die ons is toegezegd.

Psychologie

Luther heeft het “tegelijk”, het *simul* als een zeer bevrijdend en vrolijk iets ervaren. Hij vertelt ergens dat hij niet altijd het rechte zicht op dat “tegelijk” heeft gehad, dat hij aanvankelijk veeleer dacht dat hij na het avondmaal en na de biecht rein moest zijn van verkeerde neigingen. Je bent immers een vrijgesprokene en daarom geen zondaar meer. De reformator was toen nog van mening dat zonde en genade zaken zijn die ná elkaar komen. Maar dat is psychologie en géén theologie.

Hoe vaak laat een christen de psychologie niet het voortouw nemen! Hij denkt dat er alleen maar sprake kan zijn van genade en van gemeenschap met God, waar geen zonde meer te bespeuren is. En omgekeerd: dat het met de genade bekeken is, waar de zonde tevoorschijn komt. Zo zwenkt een mens heen en weer tussen een valse zekerheid als zou de zonde achter ons liggen, en de nare vertwijfeling als zou de genade tevergeefs bewezen zijn.

Ga uit van mij

Luther verwijst in dit verband naar de wonderbare visvangst uit Lukas 5, die hij op een indrukwekkende manier uitlegt. Eerst twijfelt Petrus aan Christus' woorden. Want wat zegt hij, wanneer Jezus heeft opgedragen de netten uit te werpen? “Meester, wij hebben de hele nacht gewerkt en niets gevangen, maar goed, op Uw woord zal ik het net uitwerpen.” Dan volgt er een weergaloos grote vangst, zó dat Petrus er helemaal van ontzet is. Hij weet nog maar één ding te doen: voor Jezus op de knieën te vallen en te zeggen: “Heere, ga uit van mij, want ik ben een zondig mens.” Wat zegt Luther dan? Wel, wat alleen hij zo zeggen kan: “Die Petrus, wat was dat voor een nar?!”

Juist waar Petrus zijn zondigheid op het spoor

Colofon

Ecclesia, voorheen 'Kerkblaadje', is een uitgave van de Stichting Vrienden van Dr. H.F. Kohlbrugge en verschijnt zaterdags om de veertien dagen.

Redactie: Drs. M. den Admirant, Drs. L.J. Geluk, Ds. J.K. Vlasblom, Mw G.M. van Ommen-Middelkoop

Eindredactie: Dr. H. Klink

Vaste medewerkers:

Dr. J.G. Barnhoorn, Dr. R. Fernhout, Drs. H.J. Lam en Dr. M. Verduin.

Redactieadres: Dorpsweg 11, 4223 NA Hoornaar, tel. 0183-581321

Internet-adres: www.ecclesianet.nl

Abonnementsprijs: € 25,50 per jaar

Adreswijziging en abonnementen: gm.v.ommen@kpnplanet.nl

Administratie: Baron Bentinckstraat 51, 7731 EK Ommen

tel. 0529 456729, Postbankrekeningnr. 88 71 47

Adm. Ecclesia/Kerkblaadje te Ommen of

Bankrekeningnr. 34.89.69.619 t.n.v.

St. Vrienden van Kohlbrugge te Ommen

Druk: drukkerij Ridderprint, Ridderkerk

kwam, waar zijn onwaardigheid hem drukte, waar hij merkte hoe het er met hem voorstond, – juist daar zet hij het om zo te zeggen op een lopen, wil hij bij Jezus vandaan. “Ga uit van mij, want ik ben een zondig mens.” Terwijl hij nu juist zou moeten blijven en nog dichterbij Jezus zou moeten toekruipen!

Zijn wij vaak niet net zo dwaas? “Jullie uitzinnige, gekke Galaten, – zegt Paulus – wie heeft u betoverd om de waarheid ongehoorzaam te zijn? Terwijl Jezus Christus u als de Gekruisigde voor ogen is geschilderd!” Luther zegt het op zijn manier: Petrus is een nar.

Past die betiteling ook niet ons? Christus is de Heiland van zondaren en niet van rechtvaardigen. Onze God wil door ons *midden* in de nood en in de aanvechting en in de vertwijfeling aangeropen zijn en niet erna. Hij houdt er immers niet een of ander hofceremonieel op na, dat een bidder moet afwerken voordat hij gehoor krijgt.

Gebed

Inderdaad, een bidder. Want het is met name in het gebed dat het “tegelijk zondaar en rechtvaardige” zijn gestalte krijgt in ons leven. Waar wij onze handen vouwen, daar ontstaat het geloof, dat ons voor eeuwig verbindt met God. Dát geloof waarvan Luther zo dikwijls zegt: “Wie gelooft, hééft het.” Die woorden van de reformator klinken ons wel eens wat oppervlakkig in de oren. Totdat we al biddend ontdekken dat het wáár is, dat het in alle eenvoud wáár is.

Wat denken wij dikwijls? Dat zonde en twijfel een grote belemmering zijn voor het gebed. Nee, zegt Luther, ze zijn geen belemmering, maar een aansporing. Hij weet dat als geen ander. Want hij kent het leger van stemmen die ons horen en zien doen vergaan en ons bij het gebed vandaan houden. Vanuit zijn eigen ervaring voegt hij ons toe dat hij wel weet wat voor een menigte aan gedachten op ons afstormt:

“Jij wilt bidden? Maar waarom? Weet je niet wie je bent? En weet je niet Wie God is?” Maar dat is de duivel die het gebed verhinderen wil. We moeten echter door zijn “geweld” heendringen en bedenken dat we hebben te bidden, juist waar we verschrikken.

“Ach, ik heb deze kunst zo slecht verstaan,” bekent Luther ons. “Weet je wat ik meer dan eens denk: ik ben zondaar, dus ik kan niet bidden. Maar het is andersom: omdat ik zondaar ben, heb ik des te meer te bidden.” Dat loopt uit op wat David roept in Psalm 51 en wat de tollenaar bidt in de tempel: “O God, ontferm u mijner! Wees mij zondaar genadig!”

Omarming

Zo wordt het “tegelijk”, het *simul* ingetekend in ons leven. Dat brengt strijd met zich mee, jazeker. Maar wel een strijd die naar de overwinning voert. Want in het gebed zijn wij niet alleen. Integendeel, als wij, juist in ons gebed, onze zonden in het oog krijgen, is daar tegelijkertijd de Heilige Geest, Die in ons bidt met Zijn onuitsprekelijke verzuchtingen. Daaruit blijkt dat het zolang wij leven blijft bij het *simul*, het “tegelijk”.

Zondeloos worden is niet – hopelijk begrijpt u dat na Luthers stelling; al is het gevaarlijk geformuleerd – het doel van ons leven hier en nu. Het gaat om het “tegelijk” en dat voert ons naar de zege waar het ons gebedsleven geworden is. Nog één keer een citaat van Luther: “Altijd moet gebeden worden, omdat wij altijd zondaar zijn. Maar ons leven is omvat en besloten in de omarming en in de schoot van onze God.”

Hoe lang nog? Totdat het *simul*, het “tegelijk” voorbij zal zijn en wij een heerlijkheid bezitten, zo groot, als het in hart van mens nooit zal opkomen. Daarom verwachten wij dat moment met een groot verlangen, om ten volle te genieten al de beloften van God in Jezus Christus, onze Heere.

H.J. Lam, Ridderkerk

Wat is een volkskerk? (II)

Verbond

Het is de parallelle met het volk Israël, die aan de herformde volkskerkgedachte inhoud gaf. Er was één begrip dat zich vooral leende om die inhoud tot uitdrukking te brengen: het woord ‘verbond’. Het is een woord waarin in het Oude Testament het unieke van de geschiedenis van Israël tot uitdrukking werd gebracht. Israël was uniek omdat zoals Martin Buber zegt “bij het ontstaan van het volk het beslissende kristallisatieproces zich voltrokken heeft op een religieuze grondslag.”¹ De eenheid van de Israëlitische stammen

ging terug op het verbond dat God met het volk sloot bij de Sinai. De conglomeratie van stammen, die tot één volk gesmeed werd bij Sinai, werd in de eerste eeuwen na haar ontstaan ‘geregeerd’ door richters die vooral in tijden van nood door God geroepen werden om handelend op te treden. In de Lage Landen deden zich soortgelijke ontwikkelingen voor: de strijd om het geloof weekte de gewesten los van de koning van Spanje en maakte dat ze zich aaneensloten onder leiding van Willem van Oranje. Ook van de Nederlanden is het historisch juist om te zeggen dat “het beslis-

sende kristallisatieproces zich voltrokken heeft op een religieuze grondslag.”

Het is opvallend dat het woord ‘verbond’ een belangrijke plaats innam in het leven van Willem van Oranje. In een cruciale passage in een beroemd geworden brief die hij in 1573 schreef aan het stadsbestuur van Alkmaar staat dat hij voordat hij de zaak voor de bevrijding van de Nederlanden begon, “alsulcken vasten verbont” gemaakt heeft met de “Potentaet der Potentaten”, God zelf, dat hij en degenen die daar vast op vertrouwen “door zijne gheweldighe ende machtighe hant ten lesten noch ontset sullen worden.”² De uitkomst van de geloofsstrijd waarvan hij de spil was, werd beleefd als een wonder. Zelfs in de woorden van Huizinga horen we er de nagalm van: “En dan (...) staat daar in de Nederlanden, in plaats van een wankele bond van enige gewesten, die in de uiterste nood om hulp smeekt, een jonge Republiek, met een weliswaar gebrekkig staatsbestel, maar die zich als een zelfstandige staat gedraagt en weet te handhaven.”³ Deze Republiek werd geleid door stadhouders, die vooral in tijden van nood handelend optraden, zoals dat gold voor de richters in Israël.

Tijdens de tachtigjarige oorlog is velen de parallellie tussen het oude Israël en de Nederlanden opgevallen. Het geldt voor Hugo de Groot, voor Joost van de Vondel, voor Jacob Cats, zelfs voor de wijsgeer Spinoza, ook al trok deze in zijn toch wel onhistorische filosofie heel andere conclusies dan de calvinistische Nederlanders gedaan hebben. Het geldt heel bijzonder voor de liederenbundel van Valerius’ *Gedenckclanck*, waaruit de liederen buitengewoon populair waren. Zo functioneerde het Oude Testament als een paradigma voor de Nederlanden. Martin Noth wees er zo’n vijftig jaar geleden op dat uitgerekend dat het is wat het Oude Testament zo betekenisvol maakt voor de volkeren van deze wereld: de verkiezing van Israël is uniek en toch schemert er in Gods omgang met het volk een voorbeeld door voor andere volkeren!⁴

We vatten samen: de calvinistische kerkgedachte, het bijzondere van de Nederlandse geschiedenis en de parallellie met het oude Israël bepaalden de inhoud van de kerkvisie van de calvinisten, die het beste als ‘volkskerk’ getypeerd kan worden. Als zodanig vond de kerk aan het begin van de 17e eeuw meer en meer ingang bij het gewone volk.

Dit laatste maakt Van Deursen op meerdere plaatsen in zijn werk duidelijk. Hij wijst bijvoorbeeld op het dorp Hoornaar, waar in 1621 dominee à Porta beleidig is door een lidmaat van de gemeente. Deze had

hem in de herberg getypeerd als een schelm. Van Deursen vertelt: “De kerkeraad besloot hem te vermanen, maar wees daartoe niet twee ouderlingen aan, doch besloot ‘dat twee mannen, een in de ghemeente en een buiten, sullen versocht en gebeden werden, die haer erstdachs bij den voorn. Dionijs Jansz. zullen verwoegen’. Aantasting van de goede naam van de predikant beschouwde men kennelijk als een vergriep dat het hele dorp raakte.”⁵

De grote invloed van de kerk op het gewone leven

Het is een niet geringe verdienste dat Van Deursen de grote invloed van de kerk op het dagelijkse leven in het licht heeft gesteld. In de contemporaine geschiedschrijving wordt daar keer op keer een vraagteken achter geplaatst. Men doet dit vooral op grond van een schrijven van de Engelse ambassadeur Bodley uit 1592, waarin hij vermeldde dat maar een kwart van de bevolking van Den Haag enigszins (ook uiterlijk) bij de godsdienst betrokken was. Zijn woorden worden keer op keer door historici aangehaald om te bewijzen dat slechts een heel klein gedeelte van het Nederlandse volk op de calvinistische kerk betrokken was. Zij gaan ondertussen voorbij aan de nuanceringen die Jonathan Israël bij de opmerking van Bodley aangebracht heeft. In een heldere uiteenzetting over de groei van de gereformeerde kerk in de Nederlanden komt hij op grond van veel gegevens tot de conclusie dat er in steden als Delft tussen 1583 en 1608 sprake was van een uitzonderlijke groei van de hervormde gemeente: “De Hollandse regenten gingen er in 1587 vanuit dat één tiende van de bevolking van de provincie behoorde tot de gereformeerde kerk. Naar Duitse of Engelse maatstaven kan dit weinig lijken, maar als men bedenkt dat dit zonder dwang bereikt was, dat er talrijke niet-calvinistische protestanten waren, en dat er bij de toen heersende politieke en militaire onzekerheid ongetwijfeld velen ervan weerhouden werden zich bij de publieke kerk te voegen, dan is 10 procent in feite tamelijk veel. De steun voor de katholieke zaak, in de zin van bereidheid om de oude kerk te verdedigen, of haar in een of andere vorm trouw te betuigen, was zeker veel zwakker. De gereformeerden waren verreweg de sterkste confessionele groepering onder de bevolking, zoals sinds 1572 keer op keer gebleken was. Bovendien maakte in sommige belangrijke steden als Delft, Leiden en Dordrecht, evenals in Den Haag, de gereformeerde kerk aan het eind van de jaren tachtig al zo’n 20 procent van de bevolking uit. In Delft had de gereformeerde kerk in 1583 200 leden, die met hun gezinnen, meer dan de helft van de bevolking

omvatten dat was een indrukwekkende groei.”⁶ De groei werd op het eind van de 16^e eeuw, aldus Israël, mede in de hand gewerkt door de bevoorrechtiging van de gereformeerde religie van de kant van de overheid. Zijn conclusies zijn volkomen in overeenstemming met die van J.H. Kluiver, die in zijn dissertatie over Zeeland in de 17^e eeuw berekende dat in 1672 maar liefst 66% van de bevolking participeerde aan het Heilig Avondmaal. In Goes was dit 40%.⁷

Doopbediening

Er zat dus een stijgende lijn in de invloed van de kerk op de samenleving in het begin van de 17e eeuw. De kerk was de volkskerk! Dit wordt wel heel duidelijk uit de dooppraktijk: ouders die niet behoorden tot de belijdende leden, konden toch de heilige doop aanvragen voor hun kinderen.

Het is belangrijk dit te onderstrepen! Dit was namelijk in de calvinistische gelederen niet overal vanzelfsprekend het geval. We hoeven maar te denken aan John Knox die hierover in 1559 vanuit Schotland een correspondentie begon met Calvijn. Knox maakte bezwaar tegen het dopen van kinderen van ouders die geen blijk gaven van een rechtzinnig geloof of een juiste geloofshouding. Calvijn erkende dat het juist is vragen te stellen bij het dopen van ge-excommuniceerden of mensen die afgoderij bedrijven. Hij plaatst er – na overleg met zijn collega’s in Genève! – de volgende kanttekening bij: “In de eerste plaats (...) moeten we overwegen wie God in zijn Woord tot de doop uitnodigt. De belofte omvat niet alleen de nakomelingen van elke gelovige in de eerste graad, maar strekt zich uit over duizend generaties. Om die reden is het zo dat de ‘onderbreking’ in het ware geloof, die door het papisme teweeg is gebracht, de kracht en de werkzaamheid van de doop niet opgeheven heeft.” Als men de kinderen niet zou dopen, berooft men hen van hun recht. Calvijn spreekt van een “ononderbroken verbond van God.”⁸

Calvijn verwijst dus uitdrukkelijk naar Gods verbond met Israël en zijn trouw tot in het duizendste geslacht! Duidelijk is dat de calvinistische kerk zich verantwoordelijk achtte voor het hele volk. Toen de hervormde kerk zich nationaal organiseerde, nam zij conform de visie van Genève de verantwoordelijkheid op zich voor het hele (al gedoopte) volk en niet voor een select gezelschap van ‘echte gelovigen’.

Toch wilde de kerk geen volkskerk zijn in de trant van de regenten. Ze was niet zomaar de kerk van iedereen. Ze was naast volkskerk ook *belijdende* kerk. Zij onderscheidde zich door van degenen die tot het Avondmaal toegelaten werden te vragen dat zij belij-

denis deden en zich zo onder haar tucht stelden.

De regenten konden zowel de zelfstandigheid van de kerk die tot uiting kwam in het belijdende karakter ervan als de volkskerk in haar *nationale* karakter moeilijk aanvaarden! Dat zal Van Deursen bedoeld hebben toen hij onderscheid maakte tussen de manier waarop de volkskerk door de regenten ervaren werd en de manier waarop de kerk zich zelf zag.

Gerretson

Bij mijn weten heeft Van Deursen de kwestie die hier aan de orde gesteld werd, nooit thematisch uitgediept. Dat is wel gebeurd door C. Gerretson. In een artikel met de overigens ongelukkige titel “Barnevelts rechtmatige terechtstelling” schrijft hij: “de calvinisten waren de scheppers en de dragers van de nationale staatsidee. Aantasten van de nationale religie was dus evenals aantasten van het nationale leger een attentaat op de Unie, de nationale staat in wording.”⁹ Dit oordeel komt overeen met dat van Pettegree en Schama. In een toespraak tot hervormde predikanten gaf Gerretson aan wat de volkskerk inhoudt: “de kerk is dit niet omdat zij de meerderheid van het volk omvat of ooit weer omvatten zal, maar omdat naar Wormsers woord God door haar onze natie en de nationale consciëntie heeft gevormd en geleid.”¹⁰

Gerretson slaat de spijker op de kop. Dat hij met deze beweringen historische grond onder de voeten heeft, blijkt wel uit meerdere brieven, die de Friese stadhouder Willem Lodewijk aan zijn neef Prins Maurits van Nassau schreef. Daarin schrijft hij onder andere naar aanleiding van het gedrag van de regenten (17 januari 1617): “Men doet veel moeite om de religie te onderdrukken, die het fundament en de luister van de Staat uitmaakt.”¹¹ Ook Van Deursen kent deze brieven en vertelt: “De Nassaus zijn contraremonstrants, en ze geloven dat het welzijn van het vaderland hangt aan het behoud van de gereformeerde religie. Zo denkt Ernst Casimir, zo denkt Maurits’ volle zuster Emilia en zo denkt vanzelfsprekend Willem Lodewijk.”¹²

Conclusie

Tot slot: de regenten waren bang voor een overheersing van de staat door de kerk en wilden een binnenkerkelijke tolerantie afdwingen. Het belijdende karakter van de kerk kwam daardoor in gevaar. Vaak wordt gesuggereerd dat de calvinisten niet tolerant waren. Dit oordeel berust op een vooroordeel. Het merkwaardige is dat achterstelling van anders-gelovigen juist door regenten gebeurde. Zij waren het die Maurits wilden mobiliseren tegen de contraremonstranten, zij werkten een kerkelijk oordeel van een nationale synode tegen.

En dat terwijl de hervormde kerk vrij tolerant was! Zij dwong niemand tot het doen van belijdenis, zij doopte iedereen. Zij vermaande ook iedereen. Daarnaast was zij open van karakter. Men was ervan doordrongen dat het geweten van mensen niet gedwongen kon worden. Deze overtuiging was al naar voren gebracht in de jaren zestig van de 16e eeuw, ondermeer door de calvinisten Franciscus Junius en Pierre Viret. De Hervormde Kerk was een open en een belijdende kerk....., ofwel een belijdende volkskerk.

H. Klink, Hoornaar

Noten

- 1 Buber, M. (1952). *Moses*. Heidelberg: Verlag Lambert Schneider, blz. 161: "... sich der entscheidende Kristallisationsprozess auf religiöser Grundlage vollzog."
- 2 Klink, H. (1997). *Opstand, politiek en religie bij Willem van Oranje, 1559-1568, een thematische biografie*. Heerenveen: Uitgeverij J.J. Groen en Zoon BV, blz. 319.
- 3 Huizinga, J. (1982). *Verspreide opstellen over de geschiedenis van Nederland*. Alphen aan de Rijn: A.W. Sijthoff., blz. 98.
- 4 Martin Noth (169): 'Zur Auslegung des Alten Testaments', in: *Gesammelte Studien zum Alten Testament II*. München: Kaiser Verlag, blz. 160: "Aan de andere kant is de geschiedenis van

Israël als zodanig weliswaar tegelijk een paradigma voor de geschiedenis van de volkeren van deze wereld (...). In zoverre is het op zijn plaats, wanneer de geschiedenis van de volkeren van deze wereld in het licht van de geschiedenis van Israël gesteld worden."

- 5 Van Deursen, A.Th (1974). *Bavianen en Slijkgeuzen*. Assen: Van Gorcum, blz. 24
- 6 Israël, J.I. (1995). *De Republiek, 1477 -1805*. Franeker: Wever van Wijnen, blz. 401, 402.
- 7 Kluiver, J.H. (1998). *De soevereine en independente Staat Zeeland*, Middelburg; De Zwarte Arend, blz. 35 - 38
- 8 Calvijn aan Knox, 8 november 1559
- 9 Gerretson, C. (1976). 'Barnevelts rechtmatige terechtstelling' in: *Verzamelde Werken IV*. Baarn: Bosch Keuning N.V., blz. 152.
- 10 Gerretson, C. (1976). 'De Hervormde Kerk op den tweesprong' in: *Verzamelde Werken III*. Baarn: Bosch Keuning N.V., blz. 336
- 11 Groen van Prinsterer, G. (1875). *Maurice et Barnevelt, étude historique*. Utrecht: Kemink et fils, blz. 81: "On travaille à supprimer la religion, laquelle est le fondement et lustre de cet Estat."
- 12 Van Deursen, A. Th. (2005). *Maurits van Nassau, de winnaar die faalde*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, blz. 254.

Hoe de kijk op Kohlbrugge's prediking veranderde (II)

Noordmans over Kohlbrugge's "geweldige theologie"

Vanaf de jaren twintig van de vorige eeuw gaven enkele gezaghebbende theologen blijk van hun waardering en bewondering voor de eens verguisde prediker. Ds. O. Noordmans¹ sprak op 21 april 1925 in een vergadering van de Nederlandse Hervormde Predikantenvereniging over "de betekenis van Kohlbrugge voor de theologie van onze tijd."² Kohlbrugge was – aldus Noordmans – tot op zekere hoogte particulier eigendom geworden, maar het lag niet in de bedoeling van deze prediker om in vriendenkringen opgesloten te blijven. Hij was een oecumenische geest, sterk belezend in kerkvaders en reformatoren. Zijn hart ging uit naar de landskerken, al moest hij zijn invloed oefenen van een vrije gemeente uit. En deze invloed is, meer dan bij enige andere theoloog uit het Reveil, Europees geweest. Wel is de vorming van vriendenkringen allerminst toevallig. Kohlbrugge was biechtvader van aanleg, getuige zijn brieven. Noordmans is het dan ook absoluut oneens met Van Lonkhuijzen, die vond dat Kohlbrugge meer geschikt was om goddelozen tot inkeer te brengen dan om tere zielen tot gids te zijn. Kohlbrugge's zielszorg is erop gericht, ruim baan

voor God te maken. Hij komt daarbij tot uitdrukkingen die herinneren aan de bevindelijke theologie, bijvoorbeeld de "vijf nieten" van Schortinghuis, maar die in werkelijkheid een geheel andere achtergrond hebben. Kohlbrugge staat ver van alle bevindelijke theologie, in het algemeen van alle mysticisme.

In zijn referaat spreekt Noordmans onder meer over Kohlbrugge's antropologie: zijn leer van de (in Gods beeld geschapen) mens. Ons geestelijk leven is een kleed, dat niet ons persoonlijk eigendom is. Ook de moraal is meer rondom ons dan in ons. De in de kerk zeer verbreide voorstelling dat de mens geschapen werd met vrije wil en het vermogen tot zedelijke zelfvolmaking, is volgens Kohlbrugge en zijn leerling Wichelhaus een heidense leer. Cicero's wijsheid, dat het leven een geschenk Gods is, maar dat wij het zelf goed en heilig moeten maken, achten zij een pelagische dwaling, die de genade te na komt. De "kohlbruggiaanse theologie" wil de *grote religie*, de genadeleer, en duldt daarnaast eigenlijk niet de *kleine religie*, de zedenleer, omdat deze de eerste verstoort. Dit brengt ons tot Kohlbrugge's christologie. Want Jezus is *mens* in onze *plaats*. Kohlbrugge schreef in zijn jonge jaren een verklaring over Matthéüs 1. Het is,

aldus Noordmans "een geweldig gedachte, dichterlijk vertolkte, in heilig donker gehouden beschouwing over Christus' menswording." Voor Kohlbrugge heeft Jezus in de *staat* der zonde de *stand* der heiligheid behouden. Hij heeft, tot zonde gemaakt, zichzelf, dus de zonde, op God de Heilige gericht gehouden en daarvoor de zonde gedood. En heeft zo het vlees dood achter zich gelaten.

Daaruit volgt nu Kohlbrugge's leer der heiligmaking. "Wie het Woord zoals het vlees geworden is, achteruit zet en zich werken daarnaast of daaroverheen bouwt, wie dus de Sabbat des Heren niet houdt, maar op deze arbeid om iets voor zich te verdienen om zich tegenover God te handhaven: die zal moeten ervaren, dat het Woord na grote lankmoedigheid en geduld hem uit zijn rijk armhuis, waarin geen gebrek is aan gerechtigheid, in het grote werkhuis des duivels laat overbrengen, opdat Zijn huis niet langer door het schenden van Zijn Sabbat gestoord worde."

"Dit is", zegt Noordmans, "de geweldige theologie van Kohlbrugge, zoals ik haar geluid heb opgevangen. Het is wel mogelijk, dat men mij van een exclusieve voorstelling zal beschuldigen. Was Kohlbrugge dan niet gereformeerd? Kohlbrugge was zeker jaloers op die naam. Toch is hij zich bewust nieuwe banen te gaan. Hij zegt zelf een standpunt in te nemen, dat niemand voor hem, behalve misschien Luther, die hij een enkele maal uitzondert, heeft ingenomen (.....). Echte Kohlbrugge-documenten als Matthéüs 1, de brieven en vele preken spreken geen onduidelijke taal."

Volgens Noordmans verdient Kohlbrugge een plaats onder de kerkelijke klassieken. Zijn prediking is zo markant, zo scherp snijdend, dat in één opzicht, namelijk wat betreft de leer van de rechtvaardiging door het geloof alléén, het *sola fide*, er niemand is te noemen, die zo diep op de gemeente heeft ingewerkt. Met hem zette een kritiek in op de gevestigde gereformeerde (en ook lutherse) vroomheid. Nadat deze kritiek tientallen jaren in kleine kringen bewaard en gekoesterd was gebleven, werd ze door anderen overgenomen en voortgezet. Wat houdt Kohlbrugge's kritiek op de gevestigde gereformeerde vroomheid in? De reformatoren hadden zich fel gekeerd tegen de werkheiligheid in de rooms-katholieke kerk. Maar ook in de kerken van de Reformatie dreigde het gevaar dat het wezen van de Wet Gods niet recht werd verstaan. Er ontstond tweërlei soort nieuwe werkheiligheid. Ten eerste de *gevoelsheligheid*, kenmerkend voor kringen, die zich toeleggen op wat zij de Nadere Reformatie noemen. En daarnaast de *leerheiligheid*, die dikwijls gevonden wordt in kringen waar men de orthodoxie voor zich opeist. In het ene geval dient het geloofsleven

een aantal kenmerken te vertonen wil het als echt worden erkend. In het andere geval moet worden vastgehouden aan een aantal kardinale leerstukken wil er sprake kunnen zijn van gegronde hoop op de zaligheid. Tegen deze "goede werken", deze meer innerlijke werkheiligheid, is Kohlbrugge opgetreden met het volle gezag van de roeping die hem van Godswege gegeven was. Daarmee greep hij terug op de oorspronkelijke Reformatie, meer bepaald op Luther, die iedere werkheiligheid veroordeelde, ook als zij zich vermomde in de vormen van bevindelijke vroomheid en zuivere orthodoxie.³

Kohlbrugge was een voorloper van een minder rechtlijnige, meer dialectische wijze van gelovig denken, waarvan ook de Deen Kierkegaard een wegbeider is geweest, aldus Noordmans. Daarmee doelt hij op de *dialectische theologie* van Karl Barth. Deze theologie ontleent haar naam aan de methode waarvan zij zich bedient, namelijk de *dialoog*. Volgens Noordmans komt de dialectische methode hierop neer, dat we in een wetenschap waarvan God het voorwerp is, geen regelrechte logische conclusies kunnen trekken. Er gaat geen rechte weg van ons denken naar God toe. De afstand tussen God en mens is onmetelijk. Daarom kan de theologie niet logisch, maar alleen dialectisch te werk gaan, of om het populair te zeggen: niet volgens de (logische) redeneerkunst, maar volgens de disputeerkunst. We kunnen alleen zigzagsgewijze spreken in de richting van de waarheid en merken dan hoe langer hoe meer dat de waarheid ons niet ter beschikking staat. Ze is slechts te benaderen, zegt Noordmans in een lezing over de dialectische theologie van Barth, gehouden in 1930.⁴

In zijn referaat van 1925 over Kohlbrugge's betekenis voor de theologie van die tijd had hij al betoogd, dat de theologische richting van Barth sterk aan Kohlbrugge herinnert. Ook Barth wil het Evangelie stellen tegenover het gewone, concrete mensenleven, Paulus' brief aan de Romeinen naast de krant leggen. Wel is Barths theologie anders getoonzet; ze is filosofisch georiënteerd, die van Kohlbrugge is theologisch. Barth is ook "meer roekeloos consequent". Maar afgezien daarvan is er sterke verwantschap. In zijn lezing van 1930 stelt Noordmans echter vast, dat bij Kohlbrugge de rechtvaardiging van de zondaar het grote thema van de prediking was, maar dat deze persoonlijk-religieuze kant in Barths theologie niet eens bijzonder naar voren komt.⁵

M. den Admirant, 's-Gravenhage

Noten

1 Oepke Noordmans (1871-1956) werd in 1903 hervormd pre-

dikant van Idsegahuizen en Piaam, stond van 1910 tot 1923 in Suameer en daarna tot zijn emeritaat in 1943 te Laren (Gld.) In 1935 verleende de Groningse universiteit hem een eredoctoraat in de godgeleerdheid.

- 2 Dr. O. Noordmans, *Verzamelde werken, deel III. Ontmoetingen*, Kampen 1981, blz. 507-526.
- 3 Aldus Noordmans in zijn bijdrage *Kohlbrugge. Fespredigten*,

in: *Kerkelijke klassieken*, inleidende beschouwingen over geschriften van oude en nieuwe kerkvaders, verzameld door dr. J. Haantjes en dr. A. van der Hoeven, Wageningen 1949. De bijdrage is opgenomen in: Noordmans, *Verzamelde werken, deel III*, blz. 293-327.

- 4 Noordmans, *Verzamelde werken, deel III*, blz. 619.
- 5 Noordmans, a.w., blz 627.

Rutte II*

Het leek zo mooi, de VVD en de PvdA werden het (bijna) in recordtempo eens over een nieuw te vormen kabinet. Met enige trots werd bekend gemaakt dat ze eruit waren! Natuurlijk waren er pijnpunten, maar die komen op de schouders van de sterkste (lees: rijkste) mensen terecht. Hoe anders blijkt echter, nadat er met name over de nieuwe zorgpremies vragen werden gesteld en de oppositie toch weleens nadere uitwerkingen wilde zien, de realiteit. Nederland staat op zijn kop! De gevolgen blijken veel erger dan werd voorgeschoteld door Rutte en Samson. Uit nieuwe berekeningen die naar de Tweede Kamer werden gestuurd blijkt dat in bijna alle lagen van de bevolking er wel groepen zijn die onevenredig zwaar getroffen worden. Met name de middengroep, modaal tot twee keer modaal, waaronder ook predikanten vallen, zal de broekriem fors moeten aanhalen. In de laatste berekeningen wordt echter opvallend genoeg geen aandacht gegeven aan de grootverdieners. Deze categorie wordt angstvallig niet genoemd. Maar wellicht komt dat met name de PvdA te pas, want juist de grootverdieners gaan er door de voorgenomen verlaging van de twee hoogste belastingen behoorlijk op vooruit. M.i. kan men dan ook beter de verlaging van de hoogste schijf achterwege laten en de middelen die daardoor bespaard worden benutten om de zorgkosten acceptabel te houden. Geconcludeerd kan worden dat Rutte en Samson in de valkuil van snelheid en de dwang tot scoren zijn gevallen. Er moet inderdaad bezuinigd worden, onontkoombaar, maar of het op deze manier moet?

De vraag komt dan ook op of deze commotie niet voorkomen had kunnen worden. Ik ben van mening van wel. Dat had gekund door minder naar de partij politieke ideologie te kijken. De PvdA met name heeft nivellering hoog in het vaandel staan, maar men kan het inkomensplaatje ook kapot nivelleren. De VVD wilde vooral bezuinigen en ondermeer scoren door de duur van een WW-uitkering te verkorten. Zo ruilde men onderling hun wensen uit, zonder de gevolgen in het oog te houden. Het feit dat Rutte en Samson te weinig oog hadden voor de gevolgen is niet uniek. We komen dat ook vaak tegen bij o.a. Raden van Toezicht van scholengemeenschappen en Woningbouwcorporaties. Op zich meestal bemand door prima bestuurders, maar vaak ontbreekt het die bestuurders aan voldoende financiële kennis. Het uit te voeren prestigieuze project is

vaak belangrijker dan de financiële onderbouwing ervan. De gevolgen van dit soort fouten worden de laatste tijd steeds vaker en breder in de kranten uitgemeten. Dat doet mij denken aan de periode die ik in de ledenraad van de EO heb gezeten. De leus was toen der tijd: *het hart van de oecumene*. Ik heb toen opgemerkt of men de longen (financiën) niet vergat. Beide moeten gezond zijn. Het bestuur heeft deze opmerking ter harte genomen en ook een commissie Financiën en Personeel in het leven geroepen, die daarna ook daadwerkelijk een goede inbreng had. Juist in deze moeilijke economische tijd hadden Rutte en Samson veel beter de financiële gevolgen voor de burger in kaart moeten brengen: wat langer nadenken en overwegen.

Tot slot nog een zaak, die wellicht al deze ophef had kunnen voorkomen. Is het achteraf gezien niet een fout geweest om koningin Beatrix niet meer bij het formeren van een kabinet te betrekken? Dit laatste is vooral de Tweede Kamer aan te rekenen. Men dacht zelf wel te kunnen formeren zonder onze koningin. Maar is dit wel zo? De Tweede Kamer stond zelf enkele maanden volledig bui-E.i. kann zoveel